

Recenzja pracy doktorskiej Pana mgr Mateusza Magalskiego, *Małe zamki donżonowe na Śląsku w późnym średniowieczu na tle obiektów czeskich. Archeologiczne studium porównawcze*, Toruń 2019 (wydruk komputerowy), napisanej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu pod opieką promotora dr hab. Dariusza Polińskiego, prof. UMK

Przedstawione mi do oceny opracowanie to obszerny, oprawny tom zawierający tekst doktoratu wraz z materiałem ilustracyjnym. Zgodnie z paginacją rozprawa liczy 299 stron znormalizowanego składu komputerowego, składając się z: partii narracyjnej (do s. 230), dwu spisów, a właściwie zestawienia podpisów pod 18 tabel (s. 231) oraz 93 rozmieszczone w zasadniczym tekście ryciny (s. 232-235), katalogu omówionych w opracowaniu zamków (s. 236-276) oraz bibliografii (s. 277-299). Praca jest więc pod względem objętości dziełem dość typowym dla rozpraw doktorskich. Na pierwszy rzut oka sprawia też wrażenie dobrze przygotowanej pod względem edytorskim, co w efekcie zachęca do jej lektury.

Wieńczy ona kilkuletnie studia Pana mgr Mateusza Magalskiego prowadzone w ramach Studium Doktoranckiego na Wydziale Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Autora tego nie miałem dotąd okazji poznać osobiście, a i mój kontakt z pracami powstałymi w efekcie jego działalności naukowej był raczej dość skromny. Ograniczał się on bowiem do dwu zaledwie publikacji traktujących o średniowiecznych założeniach obronno-rezydencjonalnych¹. Dopiero po otrzymaniu propozycji sporządzenia recenzji dysertacji zapoznałem się dokładniej z dorobkiem pisarskim Kandydata. Jak dotąd opublikował on samodzielnie lub we współautorstwie 6 artykułów², a z uzyskanej odeń informacji wiem też, iż jego 4 dalsze prace zostały już przyjęte do druku³. Jest to więc dorobek dość znaczny, obejmujący przy tym zagadnienia mieszczące się nie tylko w zakresie zainteresowań archeologii, ale i etnologii – co jest zrozumiałe biorąc po

¹ Magalski M., *Średniowieczne siedziby książęce i rycerskie – funkcja a zabudowa (wybrane przykłady)*, „Młoda Myśl. Czasopismo Humanistyczne”, nr 1, 2014, s. 24-41; tenże, *Funkcjonowanie małych późnośredniowiecznych założeń obronnych na pograniczu Śląska i Czech w dobie dynamicznych przemian (k. XIII-XV w.)*, [w:] Mniejszość i większość. Relacje kulturowe na pograniczach, cz. 1, red. P. Pietnoczka, M. Radoch, D. Szweđa, Olsztyn 2016, s. 53-70.

² Por. przyp. 1 oraz Magalski M., *Toruńskie pierniki figuralne: zanikająca tradycja? Krótka analiza przypadku*, „Okolice. Rocznik etnologiczny”, t. II, 2013, s. 165-188; tenże, *Pierny chleb z Torunia - niedoceniane dziedzictwo?*, „Rocznik Toruński”, t. 41, 2014, s. 7-23; Magalski M., Pydyn A., *Powidz i Jezioro Powidzkie w archeologii historycznej*, [w:] Jezioro Powidzkie wczoraj i dziś, red. B. Nowak, Warszawa 2019, s. 155-163; Magalski M., Pydyn A., Kozicka M., Wiejacki J., Kofel D., *Rozpoznawcze badania archeologiczne na stan. 16 w Powidzu, gm. loco z 2017 roku*, „Studia Lednickie”, t. 17, 2018, s. 45-69

³ Magalski M., *Graphia et tabulae ceratae. Archeologiczne znaleziska przyborów do pisania (na podstawie badań grodzisk i miast)*; tenże, *Kilka aspektów funkcjonowania wczesnonowożytnych rezydencji. Wybrane przykłady*; tenże, *Sacrum et... fortalitium? O zapożyczeniu idei w małych, średniowiecznych rezydencjach obronnych*; tenże, *Wybrane aspekty funkcjonowania późnośredniowiecznych siedzib rycerskich na Śląsku*, [w:] 80, 70, 40 - Trzy jubileusze archeologii akademickiej w Toruniu, red. W. Chudziak, D. Makowiecki, J. Gackowski, Toruń – wszystkie prace w druku.

uwagę otrzymane przez wykształcenie, w którym Autora rozprawy uzyskał tytuły magistra studiując na obu kierunkach. W jego bibliografii przeważają jednak teksty poruszające tematy związane z archeologią, zwłaszcza zaś z badaniami obiektów architektury militarno-rezydencjonalnej. Im też pozostał wierny przygotowując swą dysertację, poświęcając ją małym, murowanym, późnośredniowiecznym siedzibom rezydencjonalno-obronnym z wieżą mieszkalną określonym w pracy mianem *małych zamków donżonowych*, a zdefiniowanych odautorsko (na s. 6) jako obiekty, w których da się zauważyć ...*koncentrację w wieży mieszkalnej funkcji, które w programie architektonicznym średniej siedziby były pełnione przez różne budynki...*, przy czym ...*dominacja donżonu w programie architektonicznym i funkcjonalnym siedziby...* określona została ...*kryterium decydującym...* Za cel nadrzędny postawił zaś sobie ...*syntetyczne omówienie...* takich właśnie warowni funkcjonujących niegdyś Śląsku, ale rozumianym wąsko, w ujęciu XIII-wiecznym, gdy terminem tym obejmowano niemal wyłącznie późniejszy Śląsk Dolny, lecz dla potrzeb pracy teren zainteresowań poszerzonym o wykazującą z nim silne, wielorakie związki, choć stanowiącą integralną część Czech ziemię kłodzką (s. 14). Doktorant nie podjął przy tym dla tak zakrojonego obszaru próby opracowania pełnego – czy też w miarę pełnego – korpusu interesujących go obiektów, a dokonał jedynie subiektywnego doboru reprezentatywnej, jego zdaniem grupy. W podobny sposób wyselekcjonował też grupę warowni czeskich, którą po określeniu parametrów (danych, zjawisk i procesów) w procesie analizy porównawczej skonfrontował z grupą śląską (s. 7).

Ponieważ mam za sobą blisko 30 lat obcowania z problematyką kastellogiczną z zainteresowaniem sięgnąłem po tak zakrojone opracowanie. Zanim jednak do tego doszło, po otrzymaniu propozycji jej zrecenzowania ogarnęły mnie poważne wątpliwości. Wynikały one przede wszystkim z faktu, iż z zamkami śląskimi (za wyjątkiem dwu czy też trzech z nich), a tym bardziej z zamkami czeskimi miałem dotąd przeważnie do czynienia jedynie jako czytelnik dość licznych, omawiających je prac naukowych, a w terenie jako turysta i uczestnik kilku objazdów konferencyjnych. Ostatecznie jednak uznałem, iż mogę wykonać postawione zadanie, przy czym charakter mych związków z przedmiotem dociekań Autora skłonił mnie do skupienia się na generaliach, a zarazem pewnego ograniczenia uwagi poświęcanej konkretnym obiektom.

Po tym zastrzeżeniu wypada przejść do krótkiego omówienia obserwacji poczynionych w trakcie lektury tekstu, który został podzielony na siedem części. Dwa pierwsze z nich stanowią wprowadzenie do problematyki badawczej dysertacji, trzy kolejne zawierają zasadnicze dla niej treści, wreszcie dwa ostatnie podsumowują osiągnięte wyniki.

W rozpoczynającym prace wstępie (s. 5-22 – cz. 1. wg spisu treści pracy) Doktorant uściśla przedmiot, cel pracy, prezentuje metodę badań; określa ich zakres terytorialny i chronologiczny oraz omawia i porządkuje najważniejsze kwestie terminologiczne. Tu też pomieszczono nie do końca chyba w pracy potrzebny *Zarys geograficzny badanego terytorium*. Nie znalazłem w nim natomiast przedstawienia głównych tez i założeń pracy, a także omówienia zawartości poszczególnych, tworzących rozprawę rozdziałów ani też określenia ich zadań w ramach ogólnego planu dzieła.

Z kolei w rozdziale pierwszym (s. 23-35 – cz. 2. wg spisu treści) Autor dokonuje klasycznie poprowadzonego przeglądu stanu badań nad poruszaną w pracy problematyką.

Znakomicie informuje on o jego optyce, natomiast recenzent nie jest w stanie uzupełnić czy też rozbudować tej jej partii, gdyż literaturę tę – a głównie piśmiennictwo regionalne – zna relatywnie słabo. Pragnie jednak zwrócić uwagę na nieuwzględnienie tu pozostającej niestety w maszynopisie pracy doktorskiej Artura Kwaśniewskiego (*Budownictwo dworskie na ziemi kłodzkiej w okresie renesansu 1550-1650*, t. 1-3, 1998, mpis w archiwum m Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej), a także napisanego przezeń artykułu *Problem obronności siedzib szlacheckich na Śląsku i ziemi kłodzkiej w okresie renesansu*, Ewa Różycka-Rozpędowska, Małgorzata Chorowska (red.), *Nie tylko zamki. Szkice ofiarowane Profesorowi Jerzemu Rozpędowskiemu w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, 2005, s. 129-146. Brakuje mi tu też pracy Tomasza Ratajczaka, *Mistrz Benedykt - królewski architekt Zygmunta I*, TAIWPN Universitas, Kraków 2011 (*Ars Vetus et Nova*, t. 34).

W kolejnym – drugim – rozdziale (s. 36-154 – cz. 3. wg spisu treści) zostały zebrane oraz poddane analizie wszelkie dostępne informacje odnośnie wyselekcjonowanej dla potrzeb prac grupy małych zamków donżonowych. Te zaś zostały następnie opisane po wcześniejszym podzieleniu ich na dwie grupy tj. obiekty dowodnie otoczone obwodem murowanym oraz obiekty pierwotnie otoczone obwodem niemurowanym lub też potencjalnie mogące niegdyś dysponować niezachowanym już dziś murem. W obrębie obu grup omówiono wpięrcw zamki położone na Śląsku, następnie zaś leżące w Czechach. Wreszcie każdą z warowni opisano według tego samego schematu przybliżając czytelnikowi kolejno zagadnienia związane z: lokalizacją obiektu, jego datowaniem, sytuacją własnościową, formą wznoszącej się tu wieży/donżonu oraz jej najbliższego otoczenia, a także sposobem zagospodarowania jej dalszego otoczenia. Opisów takich – opracowanych w oparciu ...o (*nieco zmodyfikowan i dostosowan*) *kwestionariusz zaproponowan dla badań nad rycerskimi siedzibami obronnymi w 1978 r. przez J. Kamińską, a powtórzony przez L. Kajzera...* – zamieszczono w pracy łącznie 37. Ponad połowa z nich to zamki śląskie (w rozumieniu tej pracy) stanowiące zgodnie z tytułem główny przedmiot badań. Są to: 1. Bagieniec, 2. Biestrzyków, 3. Ciepłowody, 4. Dietrzychowice, 5. Gościszów, 6. Jędrzychów, 7. Kłaczyna, 8. Letnica, 9. Lipa [Górna], [Jaworska], 10. Ołdrzychowice Kłodzkie, 11. Pastuchów, 12. Sędziszowa, 13. Siedlęcín, 14. Stara Łomnica, 15. Ślęza-Lasowo, 16. Świny, 17. Uraz, 18. Wierzbna „na Skalce”, 19. Wierzbna II, 20. Wilków Wielki, 21. Witków. Druga, mniej liczna grupa to mające stanowić materiał porównawczy zamki czeskie, a mianowicie: 1. Čejchanov, 2. Divice, 3. Hradenin, 4. Kestřany (tzw. Zamek Dolny), 5. Košťálov, 6. Kozi Hrádek, 7. Křečov, 8. Křikava, 9. Kunžvart, 10. Lacembok, 11. Lštěni, 12. Oltárik, 13. Pajrek, 14. Přimda, 15. Pušperk, 16. Vítkův Kámen/Vítkův Hrádek. I w tym wypadku, podobnie jak w odniesieniu do zagadnień poruszanych w pierwszym rozdziale (cz. 2 w spisie treści) dysertacji, recenzent nie podejmuje się uzupełnienia czy rozbudowy tych opisów, zauważył jednak, iż w bibliografii załączonej do pracy Małgorzaty Chorowskiej, *Rezydencje średniowieczne na Śląsku. Zamki, pałace, wieże mieszkalne*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2003 odnaleźć można szereg not bibliograficznych niepublikowanych prac omawiających działania badawcze prowadzone na niektórych z ww. obiektów.

Opisy te stały się podstawą dla przedstawionych w rozdziale trzecim (cz. 4. wg spisu treści s. 155-209) działań badawczych prowadzących do próby wieloaspektowego

przedstawienia całej grupy małych zamków donżonowych; próbie zresztą udanej bo pozwalającej na wychwycenie podobieństw i odmienności cechujących warownie śląskie i czeskie.

Z kolei w ostatnim czwartym rozdziale pracy (cz. 5. wg spisu treści s. 210-225) w nieco skrócony i uproszczony sposób ukazany nam został świat rzeczy towarzyszących mieszkańcom, tak w ich życiu codziennym, jak i sytuacjach wyjątkowych.

Całość zasadniczej części pracy zamykają dwie krótkie części zatytułowane odpowiednio: *Podsumowanie i wnioski* (s. 226-229 – cz. 6. wg spisu treści) i *Zakończenie* (s. 229-230 – cz. 7. wg spisu treści), a integralną częścią opracowania jest też katalog, gromadzący hasła/metryki dotyczące wszystkich 37 omawianych w pracy obiektów.

Zrelacjonowana wyżej, z konieczności dość pobieżnie, zawartość rozprawy doktorskiej Pana mgr Mateusza Magalskiego wskazuje, iż z realizacji postawionych przed nim zadań wywiązał się w sposób właściwy.

Nie oznacza to, że jego praca pozbawiona jest usterek.

I tak, na:

- s. 9, 10: Pojawiają się dwie dość znacząco odmienne daty wzniesienia wczesnonowożytniej królewskiej wieży mieszkalnej w Piotrkowie (zwanym od stosunkowo niedawna Piotrkowem Trybunalskim). Daty te są oczywiście przywoływania poglądów innych badaczy lecz Autor tej różnicy bądź to nie zauważa, bądź też może po prostu tylko nie komentuje.

- s. 18: Chodzi zapewne nie o Jerzego, a Janusza Bogdanowskiego,

- s. 19: Omawiana tu jakoby za J. Bogdanowskim definicja donżonu pochodzi w istocie z dołączonego do jego pracy, i opracowanego przezeń wspólnie z Zygmuntem Holcerem, Marianem Korneckim i Andrzejem Swarczewskim *Słowniczka terminologicznego dawnej architektury obronnej w Polsce*.

- s. 24: Doktorant pisząc o „odbrązawiania” barbarzyńskiego dotąd gotyku całkowicie odwraca znaczenie tego pojęcia.

- s. 32: Recenzent z pewnym zdziwieniem skonstatował, iż zdaniem Doktoranta nosi imię „Jerzy”.

- s. 96, 233: Błędny podpis Ryc. 35: Otoczenie zamku Pajrek na rycinie J. Venuto z 1881 roku (wg: Heber 1846) powinien brzmieć: Otoczenie zamku Pajrek, kolorowany rysunek kredką, J. Venuto, ok. 1811 (org. w zbiorach Österreichische Nationalbibliothek).

Wreszcie pomimo starannie przygotowanego tekstu, nieco bałaganu panuje także w obszernej, gdyż liczącej ponad 300 pozycji bibliografii. Spotkać tu też można sporo braków i opuszczeń. Przede wszystkim nie uwzględniono tu – co oczywiste – niepublikowanych opracowań wspomnianych przy omawianiu pierwszego i drugiego rozdziału pracy. W spisie tym nie pojawiają się też odnotowywane w przypisach (m.in. na s. 8, 14, 29, 33, 245, 251, 254, 255) prace takich autorów jak np. Piotr Błonieński (2016 i 2017), Bohdan. Guerquin (1974), Tomasz Jurek (1998); Iga Malawska (2007) czy Adam Miłobędzki (1963). Z kolei w nocie bibliograficznej łączącej (na s. 290) jedynie tegoż ostatniego autora z *Atlasem zabytków...* (1967) brak nazwiska jego współtwórcy czyli Jerzego Z. Łozińskiego. W bibliografii znaleźć natomiast można skrót nierozwinięty (BOZ – na s. 280) oraz zarówno nierozwinięte, jak i nigdzie nieprzywołane (Archiv český sv. II, /red.

1842/ – na s. 277), Trafiają się tu również mylne i niepełne noty bibliograficzne⁴. Widoczny jest również brak konsekwencji w zapisie tytułów serii wydawniczych, które choć zazwyczaj są pomijane raz są podawane, innym razem nie.

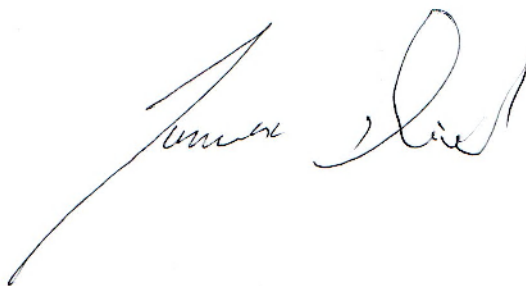
Uchybień tych jest tu na tyle dużo, iż trzeba się zastanowić nad przyczyną ich obecność. Przypuszczam, iż tkwi w pośpiechu z jakim kończono pracę. Pośpiech ten widoczny jest też w różnicy jakości opracowania różnych partii materiału ilustracyjnego, do którego treść oraz jakość generalnie oceniam generalnie dość wysoko. Wyjątkiem są tu praktycznie jedynie ryciny z numerycznymi modelami terenów okołozamkowych (Ryc. 12, 39, 49, 52, 55, 74), które swym wyglądem przypominają nieznacznie tylko podrasowane (i czasem nieco graficznie uzupełnione) zrzuty ekranowe. Dodatkowo zastanawia mnie prawie całkowity brak zdjęć fotograficznych⁵.

Również korekta autorska pominęła nieco błędów literowych i interpunkcyjnych. Są to w większości uchybienia drobne, z reguły nawet nie utrudniające lektury, a tym bardziej nie wpływające na merytoryczną ocenę rozprawy

Konkluzja

Pan mgr Mateusz Magalski wykonał założone cele badawcze. Zaprezentował bogaty materiał źródłowy, zarówno archeologiczny, architektoniczno-historyczny, i stricte historyczny, odpowiednio udokumentował go dobrą znajomością literatury przedmiotu. Wszystkie zawarte powyżej uwagi w ogólnym obrazie pracy nie mogą wpłynąć na pozytywną ocenę przedstawionego wydruku. Dlatego muszę stwierdzić, iż oceniana przez mnie praca spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuk, z późniejszymi zmianami (Dz.U. z 2017 r. poz. 1789 – tekst jednolity), a w związku z tym stawiam wniosek o dopuszczenie Pana mgr Mateusza Magalskiego do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

Łódź, dnia 30 września 2019 r.

⁴ Np. na s. 277 dzieło Dąmmary Adamskiej pt. *Fundacje dewocyjne rycerstwa księstwa świdnicko-jaworskiego w średniowieczu* zapisano jako *Fundacje dewocyjne rycerstwa księstwa świdnicko-jaworskiego*.

⁵ Taką postać ma jedynie Ryc. 53.